

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย

นางสาวกรรณิรมย์ สุวรรณานนท์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิตก

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2524

KING V. JIRAVUDH AND HIS NATIONBUILDING PROGRAMMES

Miss Kanpirom Suwunnanonda

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirement

for the Degree of Master of Arts

Department of History

Graduate School

Chulalongkorn University

1981

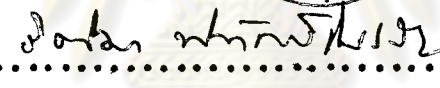
หัวข้อวิทยานิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย
โดย นางสาว กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์
ภาควิชา ประวัติศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. แฉมสุข นุมนนท์
รองศาสตราจารย์ ดร. วไล ฌ ป้อมเพชร

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต

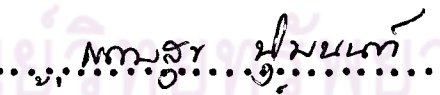

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ สุประทีป ปุณณะ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ธิตินา พิทักษ์ไพรวรรณ)

..... กรรมการ
(อาจารย์วิมลวรรณ ภัทโรดม)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. แฉมสุข นุมนนท์)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. วไล ฌ ป้อมเพชร)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หัวข้อวิทยานิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย

ผู้นิพนธ์ นางสาวกรรภิรมย์ สุวรรณานนท์

อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. แดมสุข เหมนนท์
รองศาสตราจารย์ ดร. วไล ฌ ป้อมเพชร

ภาควิชา ประวัติศาสตร์

ปีการศึกษา 2523

บทกัถยอ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาถึงการดำเนินการสร้างชาติไทยของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นับตั้งแต่มูลเหตุผลักดัน วิธีดำเนินการ ความสัมฤทธิ์ผล ตลอดจนอุปสรรคต่าง ๆ

สิ่งที่นำมาประกอบการพิจารณาคือ พระราชประวัติ ภูมิหลัง พระราชจริยาวัตร แนวพระราชดำริ และพระราชกิจของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนสถานการณ์แวดล้อมทั้งภายในและภายนอกประเทศซึ่งเป็นแหล่งที่มาของการก่อกำเนิดพระราชหฤทัยและพระราชประสงค์ในการวางพระบรมราโชบายปกครองประเทศ โดยทรงเน้นการสร้างชาติเป็นหลักสำคัญ

นอกจากการศึกษาพบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพยายามที่จะสร้างชาติไทยให้มีความเป็นเอกภาพทั้งด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนความรู้สึกร่วมกันของคนในชาติ โดยทรงใช้แนวความคิดเรื่องชาตินิยมเป็นหลักการพื้นฐานในการปกครอง รวมทั้งในการดำเนินพระบรมราโชบายด้านการต่างประเทศ แต่ปรากฏว่าทรงเผชิญกับอุปสรรคหลายประการทั้งที่เป็นปัญหาที่เกิดจากเนื้อหาสาระ

วิธีดำเนินการ และเงื่อนไขต่าง ๆ ในตัวของนโยบายเอง และที่เป็นปัจจัยอื่น ๆ เช่น ความรู้สึกนึกคิดของประชาชนที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อม รวมทั้งเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในและภายนอกประเทศ นอกจากนี้ พระอุปนิสัยและภูมิหลังส่วนพระองค์ ก็มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการดำเนินพระบรมราโชบายสร้างชาติ

ผู้วิจัยไม่อาจสรุปได้ว่า การดำเนินพระบรมราโชบายสร้างชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสบความสำเร็จอย่างเต็มที่ หรือประสบความสำเร็จเหลือโดยสิ้นเชิง เพราะพระบรมราโชบายที่ได้ทรงดำเนินการลงไปมีทั้งที่นำผลดีและผลเสียมาสู่การพัฒนากระบวนการเมืองการปกครอง สังคมและภาวะเศรษฐกิจของชาติ นอกจากนี้มีอยู่หลายประการที่ได้เป็นแนวทางแก่รัฐบาลสมัยต่อมาที่ใช้ในนโยบายสร้างชาติเป็นหลักในการพัฒนาประเทศนำไปใช้เป็นแบบอย่าง และก็มีอยู่หลายประการ เช่นกันที่ยังค้างร่อยจนถึงปัจจุบัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Thesis Title King Vajiravudh and his Nationbuilding
Programmes
Name Miss Kanpirom Suwunnononda
Thesis Advisor Assistant Professor Dr. Thamsook
Numnonda
Associate Professor Dr. Valai Na Pombejra
Department History
Academic Year 1980

ABSTRACT

The purpose of this thesis is to study the procedure of King Vajiravudh's nationbuilding programmes namely its motives, measures, accomplishments and problems.

To understand King Vajiravudh's nationbuilding programmes thoroughly, His Majesty's biography, background, conduct, ideas and work including internal and external circumstances are taken into consideration. All these are influential to the king's administrative plans with an emphasis on the nationbuilding scheme.

It is apparent that King Vajiravudh tried to unify the Thai nation politically, economically and socially by implementing nationalism as a primary method. His Majesty, however, confronted some obstacles arising from

conditions within the policy itself and various factors concerning internal and external circumstances personal attitudes and background played an important role in his nationalistic programme.

It is still debatable whether the king's nationbuilding effort is a success or a failure. Some of his policy have both good and bad repercussions on political, economic and social conditions of the nation. Moreover, many of his ideas set examples for other national leaders in building up Thailand, the practice which is still updated until the present day.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กิติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์ของสมเด็จพระคุณและ
ผู้ให้ความช่วยเหลือในคันตาง ๆ นับตั้งแต่ท่านอาจารย์ที่ปรึกษา คือ ผู้ช่วย
ศาสตราจารย์ ดร.แกมสุข นุมนนท์ และรองศาสตราจารย์ ดร.วไล ฌ ป้อมเพชร
ซึ่งได้ให้ความรู้ คำแนะนำ และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ตลอดจนให้กำลังใจ
แก่ผู้เขียนด้วยความเมตตากรุณาเสมอมา ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณท่านทั้งสอง
เป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ รวมทั้ง รองศาสตราจารย์ อธิมา พิทักษ์ไพโรจน์ และ
อาจารย์วิมลวรรณ ภัทโรคม ที่เฝ้าตรวจแก้ไข และให้คำแนะนำที่มี
ค่ายิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์ ม.ล.ปิ่น มาลากุล ที่กรุณาให้เข้า
พบเพื่อสัมภาษณ์ และให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และศาสตราจารย์ นายแพทย์ สวัสดิ์ แสงสว่าง ได้กรุณา
ให้เอกสารและความรู้อันมีค่ายิ่ง ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

สำหรับการกรุณาเอกสารต่าง ๆ ผู้เขียนขอขอบพระคุณในความช่วย
เหลือและบริการด้วยไมตรีจิตอันดีจากคุณุสุชาติ มากินต์ และเจ้าหน้าที่หอวิชา
วุฒานุสรณ์ กุณเรณู ศรีสุนทร และเจ้าหน้าที่งานบรรณาคม สำนักราชเลขาธิการ
เจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เจ้าหน้าที่ห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์
และหอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เจ้าหน้าที่ห้องสมุดสถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เจ้าหน้าที่หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร และมหา
วิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร ตลอดจนเจ้าหน้าที่หอสมุด
แห่งชาติ

ด้วยความกรุณาของคุณหญิง เรืองประชา คุณบุญส่ง นอบผาสุข คุณบุญไธ
 คุณไทรโย และคุณศศิมา สิริทัศนกุล ที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการจัดพิมพ์วิทยานิพนธ์นี้
 จึงสำเร็จ เป็นรูปเล่มได้ ผู้เขียนขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอขอบคุณ คุณเสกัญญา บำรุงสุข คุณสุมาลี บำรุงสุข คุณจรัสรัตน์ เกียรติมาพันธ์
 คุณวันเพ็ญ คำเมือง คุณนันทิยา สว่างวุฒิธรรม คุณอัจฉราพร กมฺพิสมัย คุณศิรินันท์ มุกศิริ
 คุณประพนธ์ อัครวิรุณหการ คุณสุรีย์ แสงเสียงทอง ตลอดจนพี่ ๆ และเพื่อน ๆ ทุกคนที่ได้
 ให้ความปรึกษาแนะนำ และเป็นกำลังใจที่สำคัญแก่ผู้เขียนตลอดมา

ท้ายที่สุดคือ ขอพอกุณแม่ที่ไต่คอยให้กำลังใจและเป็นธุระเอาใจใส่ช่วยเหลือ
 โดยไม่เห็นแก่เหนื่อยยาก ซึ่งไม่สามารถจะตอบแทนพระคุณอันใหญ่หลวงนี้ได้เลยสักสิ้น.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
บทนำ.....	1
บทที่	
1. พระราชประวัติและภูมิหลังส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	6
พระราชประวัติสังเขป.....	6
ภูมิหลังทางการศึกษา.....	8
การปฏิบัติพระราชกิจขณะดำรงตำแหน่งสยามมกุฎราชกุมาร.....	20
พระอุปนิสัยและกิจกรรมส่วนพระองค์.....	26
2. ปัจจัยที่มีผลต่อแนวพระราชดำริและพระบรมราโชบาย	
สร้างชาติไทยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว..	45
ทัศนะต่อสถาบันกษัตริย์.....	46
แนวพระราชดำริเกี่ยวกับระบอบการปกครองประเทศ..	48
สถานภาพทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	59
แรงบันดาลใจจากพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีต.....	62

ความเจริญก้าวหน้าของอารยประเทศ.....	66
ภัยจากอารยชาติตะวันตก.....	68
การเปลี่ยนแปลงการปกครองในต่างประเทศ.....	74
ปัญหาชาวจีนในประเทศไทย.....	76
กมฎ ร.ศ.130.....	86
3. การดำเนินพระบรมราโชบายสร้างชาติไทยของพระบาท	
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	104
วิธีดำเนินการสร้างชาติ.....	105
1. การปลูกฝังความรักชาติ.....	105
2. การนำประเทศไทยเข้าสู่สังคมนานาชาติ	
ในฐานะที่ติดเทียมกับอารยประเทศ.....	120
3. การป้องกันภัยที่จะบังเกิดแก่ชาติ.....	130
4. การพัฒนาสังคม.....	152
เครื่องมือที่ใช้ในการสร้างชาติ.....	195
1. พระราชนิพนธ์.....	195
2. พระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท.....	210
3. หนังสือพิมพ์.....	220
4. กุสิดิชาনী.....	239
4. วิเคราะห์การสร้างชาติไทยของพระบาทสมเด็จพระ	
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	250
บทสรุป.....	279
บรรณานุกรม.....	2๘3
ประวัติการตีพิมพ์.....	311

บทนำ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชสมบัติ (พ.ศ. 2453-2468) อยู่ในช่วงเวลาประเทศไทยได้รับผลจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดประเทศด้วยสนธิสัญญาเบาริงกับประเทศอังกฤษใน พ.ศ. 2498 และหลังจากนั้นเมืองไทยก็เริ่มเข้าสู่สมัยพัฒนาเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีทางการเมืองระหว่างประเทศ การเข้ามาของวิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตก ตลอดจนเพื่อการป้องกันประเทศให้รอดพ้นจากการคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยม นโยบายดังกล่าวได้ดำเนินต่อมาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเป็นไปอย่างเข้มข้นและจริงจังมากขึ้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในประเทศทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านรูปธรรม คือ ความเจริญทางวัตถุที่ปรากฏให้เห็นในด้านเศรษฐกิจ สังคม การปกครองและสภาพบ้านเมืองฯ หรือค่านิยมธรรมเนียม อันได้แก่ ระบบระเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน สติปัญญา จิตใจหรือความรู้สึกนึกคิดของประชาชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่ภาวะความเป็น "รัฐประชาชาติ" อย่างแท้จริง

สภาพเมืองไทยดังกล่าวคือ สภาพะเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์ ฉะนั้นจึงนำมาศึกษาเป็นอย่างยิ่งว่า ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ต่อมา ได้ทรงมีแนวพระราชดำริและทรงวางพระบรมราโชบายในการปกครองประเทศอย่างไร เพื่อรักษาความเป็น "รัฐประชาชาติ" ให้ดำรงอยู่อย่างถาวรสืบไป

อนึ่ง สถานการณ์ภายในประเทศไทยขณะที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์อยู่นั้นต่างจากในรัชกาลก่อน ๆ กล่าวคือ วิกฤติการณ์ที่เกิดจากการขยายอิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกลดความตึงเครียดลง ในขณะที่ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการจากตะวันตกมีมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านคมนาคม และ

สื่อสารมวลชน ตลอดจนอิทธิพลของลัทธิชาตินิยม แนวความคิดทางการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย และการแพร่หลายของลัทธิสังคมนิยมเริ่มปรากฏเด่นชัดขึ้นในรัชกาลนี้ ทางด้านการเมืองของประเทศ ปรากฏว่าประชาชนมีความตื่นตัวและให้ความสนใจข่าวสารจากต่างประเทศมากขึ้น เป็นผลผลักดันให้แสดงความคิดทางการเมืองการปกครองภายในประเทศมากขึ้นจนกระทั่งถึงกับมีการวางแผนการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศ (กบฏ ร.ถ. 130)

จึงนำมาศึกษาได้อีกประการหนึ่งว่า ปรากฏการณ์เหล่านี้มีอิทธิพลประการใดบ้างต่อการวางพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จะสร้างชาติไทยให้เจริญก้าวหน้า ในขณะที่พระองค์ทรงมีพระอุปนิสัย ภูมิหลัง สภาวะแวดล้อม และแนวพระราชดำริในเรื่องต่าง ๆ เป็นของพระองค์เอง และพระองค์ก็ยังทรงไว้ซึ่งอำนาจสิทธิขาดในการปกครองประเทศโดยสมบูรณ์ตามวิถีทางแห่งระบอบราชาธิปไตย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงพระบรมราโชบายและพระราชกิจในการดำเนินการปกครองประเทศไทยตลอดระยะเวลา 15 ปี แห่งการครองราชย์สมบัติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้การสร้างชาติเป็นหลัก
2. เพื่อศึกษาถึง สาเหตุที่มาและภูมิหลังต่าง ๆ แห่งแนวพระราชดำริพระราชประสงค์ หรือการตัดสินใจพระราชกฤษฎีกาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการใจพระบรมราโชบายสร้างชาติไทย
3. เพื่อวิเคราะห์ถึงความสำเร็จความล้มเหลว อุปสรรค ปัจจัยเกื้อหนุนต่าง ๆ และผลต่อการพัฒนาประเทศของการดำเนินพระบรมราโชบายสร้างชาติไทยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนผลกระทบต่อนโยบายของรัฐบาลในสมัยหลังที่ใช้นโยบายสร้างชาติเป็นหลักในการบริหารประเทศทำนองเดียวกัน

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เน้นหนักบทบาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดช่วงเวลาที่ยังทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ คือ ตั้งแต่ พ.ศ. 2423 ถึง พ.ศ. 2468 โดยนำเหตุการณ์หรือสภาพการณ์ต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ทั้งก่อน และหลังรัชสมัยของพระองค์ตลอดจนภูมิหลังและพระราชจริยวัตร บางประการมาเป็นองค์ประกอบในการพิจารณาบ้าง เพื่อทำความเข้าใจกับสิ่งที่หยิบยก มาวิจัยได้กระจ่างชัดขึ้น

วิธีการในการค้นคว้าและวิจัย

การดำเนินการค้นคว้าและวิจัยในวิทยานิพนธ์นี้จะเป็นการวิเคราะห์ข้อมูล โดยอาศัยเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) และชั้นสอง (Secondary Sources) ประกอบกับการสัมภาษณ์บุคคลร่วมสมัยบางท่าน แล้วนำเสนอแบบพรรณาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยมีแหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ คือ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอวังราชานุสรณ์ สำนักพระราชเลขาธิการ หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดคณะอักษรศาสตร์ หอสมุดคณะรัฐศาสตร์ และหอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร หอสมุดสถาบันไทยคดีศึกษา และหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

1. จะช่วยให้ทราบถึงพระราชประวัติ ภูมิหลัง แนวพระราชดำริ พระราชจริยวัตร และพระราชกิจของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งก่อนและหลังเสด็จขึ้นครองราชสมบัติในปี พ.ศ. 2453 ทำให้เข้าใจในองค์พระประมุขของชาติไทยพระองค์นี้ได้แจ่มชัด

2. ผลของการวิจัยจะช่วยให้ทราบถึง การดำเนินการสร้างชาติไทย ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นับตั้งแต่ที่มาแห่งการวางพระบรมราโชบาย วิธีดำเนินการ และผลของการดำเนินการดังกล่าว ตลอดจนช่วยให้ทราบ ถึงวิธีการสร้างและรักษาสถาบันกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชของพระองค์

3. ทำให้ได้ทราบถึงบรรยากาศทางการ เมือง สังคม และสภาวะทาง เศรษฐกิจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

4. จะเป็นแนวทางการศึกษาถึงวิวัฒนาการ และการศึกษาเปรียบเทียบ การดำเนินการสร้างชาติไทยของผู้นำครองประเทศในสมัยต่าง ๆ

5. จะเป็นแนวทางการศึกษาเฉพาะกรณีในเรื่องราวต่าง ๆ ในรัชสมัย ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

อักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ

ทจช.	เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
ก.	เอกสารกระทรวงกลาโหม
กษ.	เอกสารกระทรวงเกษตรธิการ
ค.	เอกสารกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
ค.	เอกสารกระทรวงต่างประเทศ
น.	เอกสารกระทรวงนครบาล
บ.	เอกสารเบ็ดเตล็ด
ม.	เอกสารกระทรวงมหาดไทย
ย.	เอกสารกระทรวงยุติธรรม
รล.	เอกสารกรมราชเลขาธิการ
ว.	เอกสารกระทรวงวัง
สม.	เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

- F.O. Foreign Office จาก British Public
Record Office ซึ่งเก็บไว้ที่สถาบันไทยคดีศึกษา
- ร.5 เอกสารรัชกาลที่ 5
- ร.6 เอกสารรัชกาลที่ 6
- ร.7 เอกสารรัชกาลที่ 7

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย